

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

© 2014 СЕДЛЯР Д. О.

УДК 330.356.2/4

Седляр Д. О. Людський капітал в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку

У статті висвітлюються погляди вітчизняних та іноземних вчених на сутність і значення людського капіталу на сучасному етапі економічного розвитку суспільства. На основі аналізу наукових праць робиться спроба виокремити основні якісні та кількісні показники оцінки рівня розвитку людського капіталу країни. Використовуючи метод порівняння, аналізуються ступінь охоплення населення освітою в Україні, фінансування освіти, витрати на охорону здоров'я, інвестиційне забезпечення розвитку науки в Україні, особливості міграційних процесів і вікова структура вітчизняних наукових кадрів. На основі отриманих даних робиться висновок про рівень розвитку людського капіталу в Україні та висвітлюються його основні тенденції. Крім того, у статті присвячена увага виокремленню проблем формування та розвитку людського капіталу в Україні, що в подальшому дозволить розробити механізм подолання зазначених проблем і сприятиме його розвитку.

Ключові слова: людський капітал, охорона здоров'я, освіта, наука, міграція.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 16.

Седляр Діана Олександрівна – викладач, кафедра економічної теорії, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (вул. Пирогова, 9, Київ, 01601, Україна)

E-mail: kohno_d@mail.ru

УДК 330.356.2/4

УДК 330.356.2/4

Седляр Д. А. Человеческий капитал в Украине: современное состояние и тенденции развития

В статье освещаются взгляды отечественных и иностранных ученых на сущность и значение человеческого капитала на современном этапе экономического развития общества. На основе анализа научных работ делается попытка выделить основные качественные и количественные показатели оценивания уровня развития человеческого капитала страны. Используя метод сравнения, анализируются уровень охватывания населения образованием в Украине, финансирование образования, издержки на здравоохранение, инвестиционное обеспечение развития науки в Украине, особенности миграционных процессов и возрастная структура отечественных научных кадров. На основе полученных данных делается вывод об уровне развития человеческого капитала в Украине и освещаются его основные тенденции. Кроме того, в статье уделяется внимание выделению проблем формирования и развития человеческого капитала в Украине, что в дальнейшем позволит разработать механизм преодоления обозначенных проблем и будет способствовать его развитию.

Ключевые слова: человеческий капитал, здравоохранение, образование, наука, миграция.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Библ.:** 16.

Седляр Диана Александровна – преподаватель, кафедра экономической теории, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова (ул. Пирогова, 9, Киев, 01601, Украина)

E-mail: kohno_d@mail.ru

Sedliar Diana O. Human Capital in Ukraine: Modern State and Tendencies of Development

The article describes views of domestic and foreign scientists on essence and significance of human capital at the modern stage of economic development of the society. Based of the analysis of scientific works, the article tries to allocate main qualitative and quantitative indicators of assessment of the level of development of human capital of the country. Using the comparison method the article analyses the level of educational coverage of population in Ukraine, financing education, health care costs, investment provision of science development in Ukraine, specific features of migration processes and age structure of domestic scientists. Based on the obtained data the article holds about the level of development of human capital in Ukraine and describes its main tendencies. Moreover, the article pays attention to allocation of problems of formation and development of human capital in Ukraine, which would allow development of a mechanism of overcoming the said problems and would facilitate its development.

Key words: human capital, health care, education, science, migration.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 16.

Sedliar Diana O. – Lecturer, Department of Economic Theory, National Pedagogical University named after M. Dragomanov (vul. Pyrogova, 9, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: kohno_d@mail.ru

В умовах посилення глобалізаційних викликів і загострення конкурентної боротьби між країнами головною продуктивною силою суспільства і швидкого соціально-економічного відродження країн виступає людський капітал. Він стає могутньою невід'ємною складовою будь-якої моделі інноваційного розвитку. З огляду на це традиційні фактори економічного прогресу потрібно розглядати лише у взаємозв'язку з людським капіталом. Їх органічний взаємозв'язок виступає запорукою зростання конкурентоспроможності країни, підвищення ефективності суспільного виробництва та виступає однією з ключових умов формування економіки знань.

На сучасному етапі розвитку спостерігаються зміни в поглядах на структуру, обсяг і значення елементів сукупного капіталу. Для прикладу, «у світі нагороджено: виробничого капіталу – 95 трлн дол. (17%), природного капіталу – 90 трлн дол. (16%), людського капіталу – 365 трлн дол. (понад 65%). У складі національного багатства США

основні виробничі фонди становлять лише 19%, природні ресурси – 5%, а людський капітал – 76%, у Західній Європі – відповідно 23, 2, 47%. У Росії та Китаї частка людського капіталу становить 50 та 77%; у Люксембурзі – 83%, Швейцарії – 78, Франції – 76, Німеччині – 79; Австрії та Канаді – по 20% (ці країни володіють значними природними ресурсами). Частка людського капіталу в Україні на кінець ХХ ст. становила 55%, а у 2010 р. – 39,7% від усього національного багатства» [5, с. 12]. Лідерство країн у соціально-економічному розвитку пояснюється, перш за все, високою якістю людського капіталу та постійною увагою до нього з боку урядів країн та підприємців. Дослідження Е. Денісона доводять, що «інвестиції в людський капітал дають віддачу в п'ятеро-шестеро більшу, ніж вкладення у матеріальне виробництво» [5, с. 13]. Ця взаємозалежність пояснює різницю у розвитку різних країн.

За результатами дослідження факторів економічного зростання, здійсненого Світовим банком у 192 країнах,

простежується, що тільки 16% країн досягають економічного зростання за рахунок виробничого потенціалу, 20% – за рахунок природних ресурсів, а 64% – завдяки людському капіталу. На думку корейського вченого Дж. Парка, який здійснив аналіз економічного розвитку 94 країн, саме людський капітал став головним чинником забезпечення їхнього прогресу [5, с. 12].

Теорія людського капіталу бере свій початок з 60-х років ХХ століття. За цей період було присвячено багато праць досліджуваній проблемі. Питання визначення його сутності та ролі на різних рівнях економічної системи підіймалися вітчизняними (В. Антонюк, Д. Богинею, Н. Голіковою, О. Грішновою, Е. Лібановою, І. Петровою та ін.) та іноземними вченими (Г. Беккером, Е. Денісоном, Дж. Кендриком, Ф. Махлупом, Т. Шульцем та ін.).

Поділяємо думку Я. Ларіної на те, що концепція людського капіталу відіграє важливу роль у сучасному економічному аналізі та надає нового змісту таким категоріям, як «економічне зростання», «національне багатство», «освіта», «поділ доходів» тощо [5, с. 4], тому на перший план виходить питання розвитку людського капіталу в Україні.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку людського капіталу в Україні та виокремлення основних проблем його формування.

Офіційною датою виникнення теорії людського капіталу вважають жовтень 1962 р. – її започаткували представники «чиказької школи» – Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Мінсер, Е. Денісон. Незважаючи на посилену увагу до цієї категорії, досі проявляється її неоднозначність, яка посилюється у зв'язку з появою ще однієї нової економічної категорії – «інтелектуального капіталу».

Теодор Шульц під людським капіталом розумів знання, навички та здібності людини, які сприяють зростанню продуктивної сили її праці. С. Фішер трактував людський капітал як природжені здібності й талант людини, а потім вже її здібності та набуту кваліфікацію. Американські вчені Е.-Дж. Долан та Д.-Е. Ліндсей визначали людський капітал як капітал у формі інтелектуальних здібностей, що здобуті завдяки формальному навчанню чи на основі практичного досвіду.

Сьогодні значної популярності набувають розширені визначення категорії «людський капітал», в яких, крім його структури, розкривається ще й його роль для власника цього капіталу, підприємства та суспільства. Так, людський капітал – це вроджений, «сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері» [2, с. 16] суспільного виробництва й сприяє зростанню соціально-економічного ефекту від його застосування (зростанню продуктивності праці, доходів власника людського капіталу, прибутку підприємств та національного доходу).

Існує два підходи до трактування сутності людського капіталу:

1) одна група вчених (В. Антонюк, О. Брацлавська, О. Грішнова, С. Климов, Я. Ларіна) під людським капіталом розуміє самостійну форму капіталу, що складається з біофізичного й соціального капіталів та інтелектуальних ресурсів;

2) інша група (Т. Бауліна, І. Петрова, А. Чухно, О. Шкурпій) людський капітал розглядає як компоненту інтелектуального капіталу.

Ми підтримуємо другу позицію і вважаємо людський капітал за своїм змістом вужчим поняттям, ніж інтелектуальний.

Основні тенденції розвитку людського капіталу в Україні можна прослідкувати, лише вимірявши його. Оцінити людський капітал можна як якісно, так і кількісно. До кількісних показників оцінки людського капіталу належать: кількість населення, частка працюючих, середня кількість років навчання, розміри міграційних процесів тощо. Знання, уміння, творчий потенціал, життєві орієнтири, які впливають на якісну характеристику праці та сприяють підвищенню її продуктивності, виступають якісними показниками оцінки людського капіталу.

Вважаємо, що при оцінці людського капіталу варто врахувати двоїстість його характеру: а) як запасу – особливої форми національного багатства та б) процесу – економічної субстанції, яка змінюється під впливом додаткових витрат [11, с. 60].

Як запас людський капітал можна оцінити за допомогою таких показників:

- ✦ відсоток грамотного населення;
- ✦ коефіцієнт охоплення освітою;
- ✦ частка людей, охоплених підготовкою за новими професіями або перепідготовкою;
- ✦ чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт (у розрахунку на 1 тис. осіб зайнятого населення);
- ✦ рівень старіння населення наукових кадрів (% до загальної кількості науковців);
- ✦ відтік «мізків» за кордон.

Людський капітал як процес можна оцінити за допомогою:

- ✦ частки витрат на освіту на душу населення (у % до ВВП);
- ✦ частки витрат на охорону здоров'я на душу населення (у % до ВВП).

В основу формування людського капіталу поставлені освіта та наука. Показники охоплення населення освітою та частка грамотного населення в Україні знаходяться на рівні високорозвинених країн, а іноді й перевищують їх: станом на 2009 р. початковою освітою було охоплено 98,4% населення, середньою освітою – 94,4%, вищою освітою – 79,4% [1, с. 10]. В Україні нараховується 99,7% грамотного населення [15, с. 166]. За витратами на освіту (% від ВВП) Україна знаходиться на рівні високорозвинених країн світу, а іноді й випереджає їх. Проте, цей показник є некоректним для порівняння, оскільки розмір ВВП по країнах є різним.

Витрати на загальну середню освіту на душу населення в Україні у 2010 р. становили 966 дол. США, на вищу – 1268, тоді як у 2005 р. у країнах ЄС ці витрати були 5874 та 8289 дол. США відповідно [12]. Незважаючи на те, що Україна витрачає 20% державного бюджету для фінансування освітньої сфери, це замало для формування людського капіталу.

У зв'язку з динамічним розвитком новітніх технологій та зростанням ролі «напіврозпаду» знань на перший план виходить питання безперервної освіти, складовими якої є перепідготовка та підвищення кваліфікації. В Україні цей показник з кожним роком зростає і станом на 2011 р. становив 11,2% (2,1% – навчено новим професіям; 9,1% – підвищили кваліфікацію), у 2009 р. значення цього показника знаходилося на рівні 10,2% (1,9% та 8,3% відповідно) [10, с. 89, 94]. Враховуючи те, що період оновлення технологій у розвинутих країнах становить 2-3 роки [6, с. 117], відсоток

населення, охопленого підготовкою за новими професіями та перепідготовкою працівників, в Україні занадто низький, а повинен становити 30 – 50%. Однак навіть, цей показник не дає можливості повністю оцінити якість людського капіталу, оскільки іноді така перепідготовка може здійснюватися формально, а у статистичних звітах відсутня стаття витрат на перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Також заслуговують на увагу витрати на охорону здоров'я на душу населення (рис. 1). За цим показником Україна набагато відстала від країн-лідерів: у 2010 р. у Норвегії витрати на охорону здоров'я на душу населення становили 5426,08 дол. США; у Нідерландах – 5037,84; у Франції – 4020,74; у середньому по країнах ЄС – 3229,3; у Російській Федерації – 988,36; у країнах СНД – 712,62; в Україні – 518,9 [3]. Незважаючи на те, що порівняно з попередніми роками цей показник відображає позитивну динаміку, однак він залишається дуже низьким порівняно з іншими країнами і свідчить про недостатній рівень фінансування охорони здоров'я.

Стосовно чисельності виконавців наукових і науково-технічних робіт, то їх кількість в Україні, починаючи з 1991 р., постійно знижується, і у 2011 р. їх нараховувалося 134,7 тис. осіб проти 449,8 тис. у 1991 р., що становить сьогодні майже 30% рівня 1991 р. У 2009 р. в Україні на тисячу осіб зайнятого населення припадало 5,9 науковців (у 2000 р. – 7,8; у 2011 р. – 5,4), що в 3-4 рази нижче за європейські країни (табл. 1). Така ж ситуація спостерігається і з виконавцями наукових та науково-технічних робіт – дослідниками і техніками [8, с. 168].

Однією з причин зниження кількості науковців на тисячу зайнятого населення є міграційні процеси. За даними неофіційної статистики, за 1991 – 1999 рр. Україну залишили 340 докторів наук, з них до США виїхало 100 осіб, до

Ізраїлю – 41, до Росії – 110, до Німеччини – 29, до Польщі – 9. Лише за один 1999 р. кількість докторів наук зменшилась на 213 осіб. За період до 2007 р. Україна втратила 466 докторів наук (відтік на нижчі професійні позиції, на некваліфіковані роботи, за кордон) [9, с. 126], що становить майже п'яту частину нинішньої кількості докторів, які мають вік до 50 років (2696 осіб). За період 1991 – 1997 рр. з України виїхало понад 6 тис. учених: лише з Національної академії наук – понад тисячу осіб [9, с. 126].

За офіційними даними кількість науковців (докторів і кандидатів наук), які виїхали за кордон, є на порядок меншою: у 1995 р. виїхало 243 науковці, у 2000 р. – 151, а за період з 2005 по 2010 рр. цей показник складає 248 осіб (у т. ч. 39 докторів та 209 кандидатів наук) (розраховано автором на основі [7, с. 67]) (табл. 2).

Згідно з міжнародною оцінкою на підготовку одного доктора наук потрібно 15 – 20 років і в середньому 1,5 – 2,0 млн дол. США [9, с. 126]. Легко підрахувати втрати інтелектуального капіталу в Україні.

Міграція фахівців з України зумовлена тими ж причинами, що й некваліфікованої робочої сили – низьким рівнем економічного та соціального розвитку країни, що призводить до зниження матеріальної винагороди, обмеження можливостей для саморозвитку, комфортніші побутові умови.

Найбільший відтік (11 – 14%) – математики, інформатики, медичні працівники, хіміки, біологи, фізики. За скромними підрахунками, економія США лише у сфері освіти і наукової діяльності за останню чверть століття становила понад 15 млрд дол. США. Прибуток, одержуваний від використання іноземних фахівців, у Канаді у 7, а у Великобританії втричі вище суми, яка виділяється на допомогу країнам, що розвиваються. Тільки до США іммігрувало 900 тис. спеціалістів вищої кваліфікації, передусім у

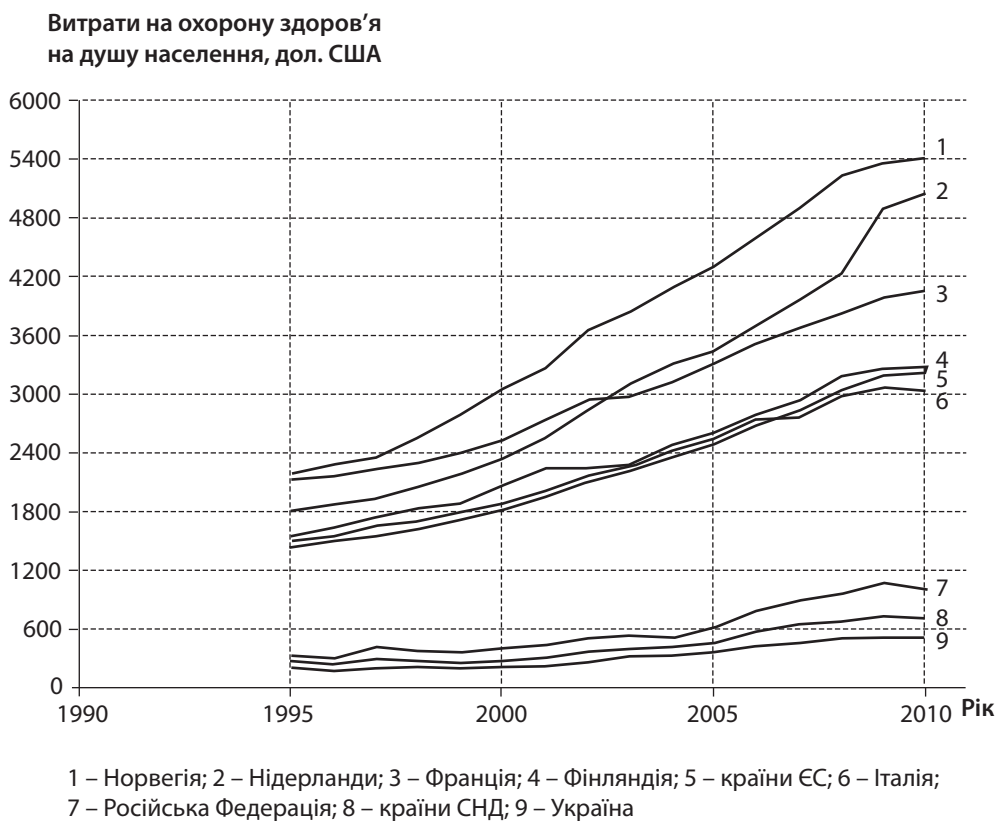

Рис. 1. Загальні витрати на охорону здоров'я, паритет купівельної спроможності дол. на душу населення, оцінка ВООЗ [3]

Таблиця 1

Чисельність виконавців наукових і науково-технічних робіт у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (15 – 70 років) [8, с. 168]

Країна	Рік							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ЄС 27	...	15,1	...	15,7	16,4	16,8
Німеччина	...	18,5	...	18,9	...	20,1
Іспанія	...	14,9	16,0	16,3	...	19
Литва	10,4	11,1	...	12	...	13
Чехія	11,4	13,7	...	14,8	14,9	15,4	15,9	...
Україна	7,8	6,7	6,3	6	5,8	5,9	5,7	5,4

Таблиця 2

Чисельність науковців, які виїхали за кордон у 1995 – 2010 рр., осіб [7, с. 67]

Науковий ступінь	Рік							
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	243	151	53	43	52	30	31	39
у т. ч.: докторів наук	59	26	8	6	4	8	5	8
кандидатів наук	184	125	45	37	48	22	26	31

галузі інформатики: головними країнами-донорами стали Індія, Китай, Росія, Канада, Великобританія [9, с. 127]. Це знижує якість навчання молодших поколінь.

Актуальною проблемою стає еміграція молоді, яка виїжджає за кордон з метою продовження навчання. У 2007 р. виїхало за кордон на навчання 36 тис. осіб, у 2008 р. – понад 38 тис. Дві третини після закінчення навчання не мають намірів повернутися на батьківщину [9, с. 127]. Цьому, негативному для України явищу, сприяє виконання країнами своїх стратегій інноваційного розвитку. Так, інноваційний розвиток європейські країни пов'язують з розвитком людського капіталу та одним зі шляхів цього розвитку вбачають у підтримці імміграції висококваліфікованих кадрів.

Аналіз розвитку людського капіталу також доцільно розглянути з позиції вікової структури населення. Загалом ця проблема є актуальною для багатьох країн світу. У 2011 р. список «найстаріших» країн очолила Японія, де частка населення віком понад 65 років становить 23,2%, на другому місці розташувалася Німеччина з показником 20,7%, трій-

ку «лідерів» закриває Італія – 20,2%. Показник старіння населення в Україні становить 16% [14, с. 2, 9]. Порівняно з «країнами-лідерами» (Японія (23,2%), Німеччина (20,7%), Італія (20,2%)) ситуація в Україні є не дуже загрозливою, однак несприятливою є вікова структура працівників наукової сфери. Зокрема, частка кандидатів наук віком понад 70 років з кожним роком збільшується: якщо у 1995 р. вона становила 1,8%, то у 2011 р. – 8,9%. Середній вік кандидата наук у 2011 р. становив 51,2 роки [8, с. 30] (табл. 3).

Така ж проблема спостерігається і серед докторів наук: питома вага докторів наук у віці понад 70 років у 2011 р. становить понад 1/4 від усієї кількості докторів наук. Водночас відбувається скорочення частки докторів наук у віці від 41 до 70 років. У 2011 р. середній вік доктора наук становив 63,1 роки [8, с. 30] (табл. 4).

Оскільки найбільш великі відкриття фіксуються у віці 27 – 40 років [4, с. 10], то дана структура вказує на те, що відбувається зниження потенціалу генерування нових ідей та знань, тим самим відбувається зниження людського та інтелектуального капіталів. Водночас відбувається

Таблиця 3

Вікова структура кандидатів наук в 1995 – 2011 рр., % [8, с. 30]

Вікова група	Рік					
	1995	2000	2005	2009	2010	2011
до 30	1,9	3,1	5,7	8,5	7,0	7,1
31 – 40	19,9	15,8	17,9	23,7	25,9	27,6
41 – 50	30,2	28,4	24,4	21,1	20,2	19,9
51 – 55	13,9	15,9	13,3	12,1	11,7	11,4
56 – 60	21,0	12,6	13,1	11,3	10,8	10,6
61 – 70	11,3	20,8	20,6	16,2	15,5	14,6
понад 70	1,8	3,4	4,9	7,1	8,8	8,9
Усього	100	100	100	100	100	100
Середній вік кандидата наук	49	51	50	49	49	51,2

Вікова структура докторів наук в 1995 – 2011 рр., % [8, с. 30]

Вікова група	Рік					
	1995	2000	2005	2009	2010	2011
до 30	0,01	0,02	0	0,01	0,02	0,05
31 – 40	2,77	2,24	1,83	3,34	3,67	4,35
41 – 50	18,71	16,42	14,26	14,65	13,71	13,70
51 – 55	14,97	16,04	14,06	14,16	13,35	13,27
56 – 60	26,68	15,85	17,28	17,01	15,92	15,49
61 – 70	27,37	36,54	35,56	29,58	28,43	27,79
Понад 70	9,49	12,88	17,01	21,24	24,9	25,35
Усього	100	100	100	100	100	100
Середній вік доктора наук	57	59	60	59	60	63,1

збільшення частки тих науковців, які здатні виконувати лише репродуктивну функцію (передача знань та вмінь новим поколінням).

Незважаючи на позитивну динаміку порівняно з попередніми роками деяких досліджуваних показників (фінансування освіти та охорони здоров'я), спостерігаємо негативні тенденції у процесі формування людського капіталу. На наш погляд, це спричинено:

- ✦ низьким рівнем інвестиційного забезпечення.

Низький рівень інвестиційної активності домогосподарств можна пояснити значними масштаби розшарування населення за рівнем поточних доходів, слабким зв'язком (або його відсутністю) між рівнем освіченості населення та рівнем доходів, відсутністю попиту на кваліфіковану робочу силу, що підтверджується інтелектуальною міграцією тощо. Стосовно інвестиційного потенціалу підприємств, то він також зумовлений низкою факторів: по-перше, це пов'язано з високим ступенем невизначеності та ризикованості інвестицій, а по-друге, інвестиції в людський капітал являють собою витрати на такі активи, якими підприємство не може розпоряджатися та які не є його власністю;

- ✦ недооцінкою господарюючими суб'єктами (особливо державою) переваг від формування та розвитку людського капіталу.

Вигоди, які отримує держава від формування людського капіталу, можна розділити на економічні та соціальні. Економічними наслідками є зростання освітньо-професійного рівня населення та його доходів, підвищення конкурентоспроможності країни та вітчизняних товарів на світовому ринку, підвищення рівня інноваційного розвитку країни, становлення та розвиток інтелектуальної економіки. До соціальних наслідків належать: зменшення рівня структурного безробіття, оскільки перенавчання легше здійснити, якщо працівники вже мають деякий рівень знань, підвищення рівня та якості життя населення, що приведе до зниження рівня злочинності тощо. Основними перевагами працівника від формування людського капіталу, на наш погляд, є: підвищення освітньо-професійного рівня та рівня доходів, зростання соціального статусу в суспільстві та досягнення морального задоволення;

- ✦ низьким рівнем розвитку інституційного забезпечення, а саме інформаційно-технічної інфраструктури.

Оскільки вона сприяє підвищенню рівня доступності населення до знань, частково рівень розвитку інформаційно-

технічної інфраструктури можна оцінити на основі оцінки рівня доступу населення до Інтернету. В Україні, станом на 2010 р., частка людей, в яких не сформована потреба у користуванні Інтернетом, становила 59,8%, у інших 40,0% така потреба виникла, з яких 9,8% населення не мали можливості її задовольнити [13, с. 123]. Загалом в Україні станом на 2010 р. нараховувалось 15,3 млн користувачів Інтернетом, тобто на тисячу населення припадало 390 Інтернет-користувачів [16]. Порівняно з розвиненими країнами цей показник є в 2 – 2,7 разу нижчий. Проте, варто зазначити, що з кожним роком інформаційна інфраструктура розвивається.

ВИСНОВКИ

Отже, у цілому в Україні спостерігаються негативні тенденції розвитку людського капіталу: 1) низька частка людей, охоплених підготовкою за новими професіями або перепідготовкою; 2) скорочується чисельність виконавців наукових і науково-технічних робіт; 3) набуває загрозливих масштабів старіння наукових кадрів; 4) посилюються міграційні процеси науковців за кордон; 5) витрати на охорону здоров'я та на освіту на душу населення є низькими, що гальмує розвиток людського капіталу.

Основними причинами такої ситуації в країні, на нашу думку, є: низький рівень інвестиційного забезпечення, недооцінка господарюючих суб'єктів переваг від формування людського капіталу, низький рівень розвитку інформаційно-технічної інфраструктури.

Сучасний стан розвитку людського капіталу в Україні вимагає негайних заходів, спрямованих на подолання проблем формування та розвитку людського капіталу, чому і будуть присвячені наші подальші дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гець В.** Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. Гець // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1. – С. 3 – 23.
2. **Грішнова О. А.** Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Европейская база данных ЗДВ (HFA-DB) Европейское региональное бюро Всемирной организации здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://data.euro.who.int/hfad/db/shell_ru.html – Заголовок с экрана (03.02.2014)
4. **Куценко В. І.** Освіта і наука – генератори інновацій: парадигма взаємодії / В. І. Куценко // Економіка і держава. – 2009. – № 5 – С. 9 – 11.

5. **Ларіна Я.** Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації : монографія / Я. Ларіна, О. Брацлавська. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 248 с.
6. **Міненко В. Л.** Стан та умови розвитку людського капіталу в Україні / В. Л. Міненко // Український соціум. – 2010. – № 2 (33). – С. 114 – 119.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2010 : статистичний збірник. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
8. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2011 : статистичний збірник. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України». – 2012. – 305 с.
9. **Полуяктова О. В.** Інтелектуальний капітал в економіці України : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / О. В. Полуяктова ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 184 с.
10. Праця України у 2011 році : статистичний збірник. – К.: [б.в.], 2012. – 343 с.
11. **Радіонова І. Ф.** Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал економіки : розмежування понять і явищ / І. Ф. Радіонова, В. І. Усик // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 10. – С. 56 – 66.
12. ЮНЕСКО «Фінансові показники за рівнями МСКО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx>
13. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2-х т. Том 2 : Таблиці і графіки / За ред. д-р філософ. наук Є. І. Головахи, д-ра соц. наук М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 580 с.
14. 2011 WORLD POPULATION DATA SHEET [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.prb.org/pdf11/2011population-data-sheet_eng.pdf
15. Human Development Report 2011 // United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human_developmentreport2011.html
16. Internet World Stat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/list2.htm> – Заголовок з екрану (03.02.2014)
- Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini 2010* [Research and Innovation in Ukraine 2010]. Kyiv: Informatsiino-vydavnychiy tsentr Derzhstatu Ukrainy, 2011.
- Poluiaktova, O. V. "Intelektualnyi kapital v ekonomitsi Ukrainy" [Intellectual capital in the economy of Ukraine]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01*, 2008.
- Pratsia Ukrainy u 2011 rotsi* [Labor Ukraine in 2011]. Kyiv, 2012.
- Radionova, I. F., and Usyk, V. I. "Intelektualnyi kapital ta intelektualnyi potentsial ekonomiky : rozmezhuвання poniat i iavysch" [Intellectual capital and intellectual potential of the economy: the distinction between and phenomena]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 10 (2011): 56-66.
- Ukrainske suspilstvo. Dvadsiat rokiv nezalezhnosti. Sotsiolohichniy monitorynh* [Ukrainian society. Twenty years of independence. Social monitoring]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2011.
- "2011 WORLD POPULATION DATA SHEET" http://www.prb.org/pdf11/2011population-data-sheet_eng.pdf
- "YuNESKO «Finsanovi pokaznyky za rivniamy MSKO»" [UNESCO " Financial indicators for ISCED levels"]. <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx>

Науковий керівник – Петрова І. Л., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Університету економіки та права «КРОК»

REFERENCES

- Evropeyskaia baza dannykh ZDV (HFA-DB) Evropeyskoe regionalnoe biuro Vsemirnoy organizatsii zdavookhraneniia. http://data.euro.who.int/hfad/shell_ru.html
- Hrishnova, O. A. *Liudskiy rozvytok* [Human Development]. Kyiv: KNEU, 2006.
- Heiets, V. "Naslidyk demohrafichnykh vykykiv dlia ekonomichnoho zrostannia v Ukraini" [The consequences of demographic challenges for economic growth in Ukraine]. *Demohrafia ta sotsialna ekonomika*, no. 1 (2011): 3-23.
- "Human Development Report 2011" United Nations Development Programme. http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human_developmentreport2011.html
- Internet World Stat. <http://www.internetworldstats.com/list2.htm>
- Kutsenko, V. I. "Osvita i nauka – heneratory innovatsii: paradyhma vziaimodii" [Education and Science – generators of innovation: interaction paradigm]. *Ekonomika i derzhava*, no. 5 (2009): 9-11.
- Larina, Ya., and Bratslavska, O. *Rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii* [The development of human capital in the context of globalization]. Kyiv: Akademiia, 2012.
- Minenko, V. L. "Stan ta umovy rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini" [Condition and terms of human capital development in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 2 (33) (2010): 114-119.
- Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini 2011* [Research and Innovation in Ukraine 2011]. Kyiv: Informatsiino-vydavnychiy tsentr Derzhstatu Ukrainy, 2012.